

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده ادبیات فارسی و زبان های خارجی

**بررسی مؤلفه های غزل معاصر با تکیه بر اشعار حسین منزوی و
محمد علی بهمنی**

نگارش:

زهرا یزدانی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی اکبر عطرفی

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر حوریه شیخ مونسى

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

شهریور ۱۳۸۹

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها

کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

نویسنده/محقق: زهرا یزدانی	
مترجم: _	
استاد راهنما: دکتر علی اکبر عطفی/استاد مشاور/استاد داور: دکتر حوریه شیخ مونسی، دکتر محمدحسن حائری	
کتابنامه: دارد	واژه نامه: ندارد
نوع پایان نامه: ☒ بنیادی ☐ توسعه ای ☐ کاربردی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۸۹_۱۳۸۸
محل تحصیل: تهران خارج	نام دانشگاه: علامه طباطبائی دانشکده: ادبیات فارسی و زبانهای
تعداد صفحات: ۲۶۸	گروه آموزشی: زبان و ادبیات فارسی
کلیدواژه ها به زبان فارسی: غزل معاصر، مؤلفه‌های ادبی، مؤلفه‌های زبانی، مؤلفه‌های فکری، حسین منزوی، محمدعلی بهمنی	
کلیدواژه ها به زبان انگلیسی contemporary sonnet; literary variables; linguistic variables; intellectual variables; Hoseein Monzavi; Mohammad-Ali Bahmani	

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف) :

این پایان نامه به مشخص کردن و بررسی مؤلفه‌های زبانی، ادبی و فکری غزل معاصر در تعدادی از غزل‌های دو غزلسرای مطرح معاصر حسین منزوی و محمدعلی بهمنی - می‌پردازد. با توجه به این که غزل یکی از کهن‌ترین قالب‌های سنتی شعر فارسی است که در دوران معاصر همچنان مورد اقبال شاعران قرار گرفته است و با نگاهی به تغییراتی که با تأثر از شعر نو در ساختار محتوایی و بیرونی غزل صورت گرفته است، دقت در جنبه‌های گوناگون غزل‌های این دو غزلسرای معاصر مهم جلوه می‌کند. هدف اصلی این رساله، پرداختن به شاخص‌ترین ویژگی‌های زبانی، ادبی و محتوایی غزل معاصر با تکیه بر غزل‌هایی از دو شاعر مذکور است.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسش‌ها و فرضیه‌ها:

پرسش‌های اصلی: مؤلفه‌های اصلی زبانی، ادبی و فکری در غزل‌های حسین منزوی و محمدعلی بهمنی کدامند؟ چه ویژگی‌هایی غزل این دو شاعر را از غزل کلاسیک متمایز می‌کند؟ آیا دو شاعر توانسته‌اند حوزه‌های مختلف ساختاری و محتوایی غزل را گسترش دهند؟

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه‌گیری و روش‌های نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها:

منابع مربوط به شعر و غزل معاصر مورد مطالعه قرار گرفت و به شکل موازی، ۵۰ غزل از غزل‌های حسین منزوی و محمدعلی بهمنی در سه سطح زبانی، ادبی و فکری تحلیل شد و با ذکر بسامد در بخش‌های مربوطه مورد بررسی و تحلیل قرار داده شد. شیوه‌ی تحقیق در واقع مجموعی از شیوه‌ی توصیفی و تحلیلی است.

ت. یافته‌های تحقیق:

تغییرات غزل معاصر در مقایسه با غزل کلاسیک قطعاً قابل توجه است. شاعران معاصر با یک نگاه و جهان بینی متفاوت که حاصل تجربیات و ذهنیات انسان امروز است، از قالبی که رو به متروک شدن بود یک قالب زنده و پویا ساختند و به واسطه‌ی این تحولات می‌توان حدفاصلی میان غزل کلاسیک و غزل معاصر - چه به جهت زبان یا صورخیال یا اندیشه - قائل شد.

ث. نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

حسین منزوی به واسطه‌ی نوآوری‌ها و نگاه نو به اجزای مختلف غزل مثل موسیقی شعر به خصوص موسیقی بیرونی، صور خیال، تأثیر پذیری از شعر نو، استفاده از مفاهیم مختلف برای قالب غزل و دیگر ویژگی‌ها که به تفصیل در پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته است، از جایگاه ویژه‌ای در میان شاعران معاصر که در قالب‌های سنتی شعر می‌سرایند برخوردار است. عنصر مسلط در غزل‌های منزوی و بهمنی عاطفه است. به لحاظ زبان، مهم‌ترین مؤلفه‌های زبانی غزل او عبارتند از: استفاده از عبارات و واژگان عامیانه در کنار ساخت‌های کهن، نزدیک کردن زبان شعر به زبان گفتار و برخی نوآوری‌های نحوی. بهمنی به نوعی از پیروان منزوی است. در سطح ادبی مهم‌ترین مؤلفه‌ی غزل او، تأثیرپذیری از شعر نو در زمینه‌ی استعاره مکنیه تخیلیه یا تشخیص است. زبان غزل بهمنی بسیار نزدیک به زبان گفتار است و در سطح فکری، شاخص‌ترین ویژگی شعر او استفاده از آرکی تایپ‌های سایه، آینه و دریاست.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر علی اکبر عطرفی

سمت علمی: دانشیار

نام دانشکده: ادبیات فارسی و زبان‌های خارجه

رئیس کتابخانه:

همراه با یک دنیا عشق و سپاس؛

تقدیم به

مادرم

چکیده

غزل معاصر یکی از مهم‌ترین شاخه‌های شعر معاصر به حساب می‌آید. نوغزلسرایان توانستند با تأثیر گرفتن از شعر نیمایی، حوزه‌های مختلف زبانی، ادبی و فکری غزل را گسترش دهند. حسین منزوی یکی از بزرگ‌ترین و تأثیرگذارترین غزلسرایان معاصر است و محمدعلی بهمنی نیز از موفق‌ترین غزلسرایان امروز به‌شمار می‌رود. هدف این رساله بررسی مؤلفه‌های ادبی، زبانی و فکری در غزل‌هایی از این دو شاعر و مقایسه‌ی آنها با مؤلفه‌های ذکر شده برای غزل معاصر است.

واژگان کلیدی: غزل معاصر، مؤلفه‌های ادبی، مؤلفه‌های زبانی، مؤلفه‌های فکری، حسین منزوی،

محمدعلی بهمنی

پیش‌گفتار

هم‌زمان با انقلاب ادبی نیما که تغییری کلی در ساختار، محتوا و نگرش شاعران معاصر به وجود آورد، بسیاری به بررسی و تحلیل روند این دگرگونی‌ها در شعر فارسی پرداختند. کتاب‌ها و مقالات زیادی درباره‌ی شعر نیمایی و شعر سپید به نگارش درآمد و شعر شاعران نیمایی از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفت و البته دگرگونی‌های بنیادینی که شاعر یوش در سنت‌های شعر فارسی به وجود آورده بود چنین اقتضا می‌کرد. اما در این میان کسانی نیز سعی کردند همان قالب‌های ماندگار ادب فارسی را حفظ کنند، ولی این بار با تأثیرپذیری از همان نگرش دیگرسان نیما به محتوا و ساختار شعر.

این شاعران که **حسین منزوی** از پیشروان آنان به شمار می‌رود، بر این عقیده بودند که قالب غزل ظرفیت این را دارد که بسیاری از مؤلفه‌های شعر نیمایی را پذیرا باشد. هرچند میل به شعر آزاد و نیمایی سرودن در این گروه از شاعران نیز وجود داشت و حسین منزوی نیز اشعار سپید و نیمایی در مجموعه‌ی اشعار خود دارد. با این حال مشخصه‌ی اصلی منزوی، نوگرایی وی در قالب شناخته‌شده‌ی غزل است. نوآوری‌هایی که به واسطه‌ی آن‌ها می‌توان میان غزل کلاسیک و غزل معاصر، تفاوت‌های بنیادین قائل شد. **محمدعلی بهمنی** به نوعی نسل دوم از این غزل‌سرایان است و دنباله‌رو بزرگانی چون حسین منزوی.

در این پایان‌نامه شعر این دو نوغزل‌سرا مورد تحلیل قرار می‌گیرد. برای این کار تعداد ۵۰ غزل از غزل‌های دو شاعر انتخاب شد و از جهات مختلف ادبی، زبانی و محتوایی مورد بررسی قرار گرفت. سپس نتایج کلی آن در هر فصل عنوان شد و با مواردی که در کتاب‌های مربوط به شعر معاصر به عنوان مؤلفه-های غزل معاصر از آن‌ها یاد می‌شود، سنجیده شد. سعی بر این بوده که موارد تأثیر شعر نیمایی بر غزل این دو شاعر نیز در قسمت‌های مختلف عنوان شود. و در آخر مقایسه‌ای میان سطوح مختلف غزل دو شاعر انجام گرفته و نتیجه‌گیری کلی عنوان شده است.

فرصت را غنیمت می‌شمارم و نهایت قدردانی، احترام و تشکر خود را نسبت به جناب آقای دکتر عطفی که راهنمایی‌های بی‌دریغشان همواره روشنگر راه این ناآگاه در مسیر پژوهش بود، ابراز می‌دارم.

هم‌چنین از استاد مشاورم، سرکار خانم دکتر شیخ مونسی که با دقت نظر و لطف همیشگی‌شان نکات ارزنده‌ای را درباره‌ی فصل فصل این رساله به من یادآور شدند، سپاس‌گزاری می‌کنم.

از جناب آقای دکتر حائری که زحمت مطالعه و داوری این رساله را بر عهده دارند نیز نهایت قدردانی و سپاس‌گزاری را دارم و برای همه‌ی این عزیزان و دیگر استادان گرانقدرم در دانشگاه علامه طباطبایی آرزوی سلامتی و شادکامی دارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	فصل اول: مقدمه، کلیات و تعریف مفاهیم
۴	تعریف موضوع
۴	پیشینه‌ی تحقیق
۵	سؤالات تحقیق
۶	فرضیه‌های تحقیق
۶	اهداف تحقیق
۶	روش کار
	تعریف مفاهیم
۷	غزل
۷	مؤلفه
۷	سبک
۸	غزل معاصر
۸	مفهوم معاصر بودن

- ۱۰.....درباره‌ی حسین منزوی.....
- ۱۲.....آثار منزوی.....
- ۱۴.....درباره‌ی محمدعلی بهمنی.....
- ۱۵.....آثار بهمنی.....
- ۱۶.....درباره‌ی غزل.....
- ۱۶.....شعر غنایی محصول چه دورانی است؟.....
- ۱۷.....معنای لغوی و اصطلاحی غزل.....
- ۱۸.....تغزل چیست؟.....
- ۱۸.....تفاوت‌های غزل و تغزل.....
- ۱۹.....منشأ غزل فارسی.....
- ۱۹.....درونمایه‌های غزل.....
- ۲۰.....عوامل رواج غزل.....
- ۲۲.....نگاهی به سیر تاریخی غزل.....
- ۲۵.....کارآمدی غزل برای بیان مفاهیم امروز.....

فصل دوم: بررسی مؤلفه‌های ادبی در غزل‌های حسین منزوی و محمدعلی بهمنی

- ۳۱.....درآمدی بر فصل.....

صور خیال

۳۲ ..... تصویر چیست؟

۳۳ ..... خیال چیست؟

بررسی مؤلفه‌های ادبی در غزل‌های منزوی

مهم‌ترین گونه‌های صورخیال :

۳۴ ..... تشبیه

۴۹ ..... استعاره

شکل شعری

۵۴ ..... شکل بیرونی یا ظاهری

۵۵ ..... برخی ویژگی‌های فرم بیرونی غزل‌های منزوی

۵۵ ..... شکل ذهنی

موسیقی شعر

۵۷ ..... تعریف موسیقی شعر

۵۷ ..... موسیقی بیرونی

۵۸ ..... اوزان بدیع و نامتعارف غزل‌های منزوی

۵۹ ..... موسیقی درونی

۶۶..... موسیقی کناری

۶۶..... قافیه

۶۶..... ویژگی‌های قافیه در غزل‌های منزوی

۶۸..... ردیف

مواردی از بدیع معنوی در غزل‌های منزوی

۶۹..... بدل بلاغی

۶۹..... تجاهل العارف

۷۰..... جابه‌جایی صفت

۷۰..... مراعات النظیر

۷۲..... تلمیح

۷۳..... اغراق

۷۴..... پارادوکس

بررسی مؤلفه‌های ادبی در غزل‌های بهمنی

مهم‌ترین گونه‌های صورخیال:

۷۶..... تشبیه

۷۹..... استعاره

۸۳..... کنایه

شکل شعری

۸۴ ..... شکل بیرونی

۸۵ ..... شکل ذهنی

موسیقی شعر

۸۶ ..... موسیقی بیرونی

۸۶ ..... موسیقی کناری

۸۶ ..... قافیه

۸۹ ..... ردیف

۹۰ ..... موسیقی درونی

آرایه‌های پر کاربرد بدیع معنوی

۹۶ ..... مراعات النظیر

۹۷ ..... تضاد

۹۸ ..... تلمیح

۱۰۰ ..... پارادوکس

۱۰۱ ..... تناسب‌گریزی

۱۰۲ ..... حشو ملیح

۱۰۲.....صدامعنایی

۱۰۲.....اغراق

۱۰۳.....ایهام

فصل سوم: بررسی مؤلفه‌های زبانی در غزل‌های منزوی و بهمنی

۱۰۶.....درآمدی بر فصل

۱۰۷.....زبان چیست؟

۱۰۷.....زبان ادبی چیست؟

۱۱۰.....درباره‌ی مکتب فرمالیسم

۱۱۱.....شیوه‌های برجسته‌سازی

۱۱۱.....الف) قاعده افزایی

۱۱۱.....ب) قاعده کاهی

۱۱۲.....انواع قاعده کاهی

انواع قاعده کاهی در غزل‌های منزوی

۱۱۵.....قاعده کاهی سبکی

۱۱۷.....قاعده کاهی آوایی

۱۱۸.....قاعده کاهی زمانی

۱۲۲.....قاعده کاهی واژگانی

۱۲۴.....قاعده کاهی نحوی

۱۲۶.....نمودار قاعده کاهی های منزوی

۱۲۶.....برخی نوآوری های نحوی در غزل منزوی

۱۲۸.....انواع ترکیب در غزل منزوی

۱۳۲.....نگاهی به فعل در غزل های منزوی

انواع قاعده کاهی در غزل های بهمنی

۱۳۴.....قاعده کاهی آوایی

۱۳۴.....قاعده کاهی نوشتاری

۱۳۵.....قاعده کاهی نحوی

۱۳۷.....قاعده کاهی سبکی

۱۳۹.....قاعده کاهی زمانی

۱۴۲.....قاعده کاهی گویشی

۱۴۲.....قاعده کاهی واژگانی

۱۴۳.....نمودار قاعده کاهی های بهمنی

۱۴۴.....انواع ترکیب در غزل بهمنی

۱۴۷.....برخی نوآوری های نحوی در غزل بهمنی

فصل چهارم: بررسی مؤلفه‌های فکری در غزل‌های منزوی و بهمنی

درآمدی بر فصل ۱۵۱

مضمون چیست؟ ۱۵۲

مضمون محوری غزل‌های منزوی ۱۵۳

گونه‌های عاشقانه‌سرایی معاصر ۱۵۳

نوع عشق در شعر معاصر ۱۵۴

مشخصات معشوق در غزل‌های منزوی ۱۵۶

اروتیسم و شعر اروتیک ۱۵۸

اشاره به اجزای بدن معشوق ۱۶۱

شکست و ناکامی در عشق ۱۶۱

لحظه‌های وصل با معشوق ۱۶۲

جدایی و تنهایی ۱۶۲

مضامین اجتماعی ۱۶۳

نقش طبیعت در غزل منزوی ۱۶۵

مؤلفه‌های فکری در غزل‌های بهمنی

دوست به جای معشوق ۱۶۸

- ۱۶۸.....ویژگی های دوست یا معشوق در غزل بهمنی
- ۱۷۰.....تمایل به دوری از معشوق
- ۱۷۱.....آرکی تایپها
- ۱۷۵.....انسان بدون اسطوره
- ۱۷۵.....حسرت
- ۱۷۶.....زخم خوردن از معشوق
- ۱۷۶.....بخل و تنگ نظری مردم
- ۱۷۶.....مضامین اجتماعی
- ۱۷۷.....نشانه‌هایی از مدرنیسم
- ۱۷۸.....تنهایی
- ۱۷۸.....سرگردانی و تحیر
- ۱۷۹.....تفاوت درون و برون
- ۱۸۰.....طبیعت‌گرایی

فصل پنجم: مقایسه و نتیجه‌گیری

- ۱۸۳.....الف) سطح ادبی
- ۱۹۱.....ب) سطح زبانی
- ۱۹۳.....ج) سطح فکری

پیوست ۱: غزل‌های حسین منزوی	۱۹۵
پیوست ۲: غزل‌های محمدعلی بهمنی	۲۳۲
فهرست منابع پژوهش	۲۶۵

فهرست نمودارهای فصل پنجم

نمودار فراوانی انواع تشبیه در غزل‌های منزوی	۱۸۴
نمودار فراوانی انواع تشبیه در غزل‌های بهمنی	۱۸۵
نمودار فراوانی انواع استعاره در غزل‌های منزوی	۱۸۵
نمودار فراوانی انواع استعاره در غزل‌های بهمنی	۱۸۶
نمودار فراوانی انواع تکرار واژه در غزل‌های منزوی و بهمنی	۱۸۷
نمودار فراوانی انواع جناس در غزل‌های منزوی	۱۸۷
نمودار فراوانی انواع جناس در غزل‌های بهمنی	۱۸۸
نمودار مهم‌ترین موارد مطرح‌شده از بدیع معنوی در غزل منزوی	۱۸۹
نمودار مهم‌ترین موارد مطرح‌شده از بدیع معنوی در غزل بهمنی	۱۸۹

مقدمه

پایان نامه‌ی پیش رو از پنج فصل اصلی تشکیل شده است:

در **فصل اول** ابتدا به تعریف موضوع، اهمیت پژوهش، فرضیه‌ها و اهداف آن می‌پردازیم. سپس از مفاهیم اصلی و مهم پایان نامه، تعریفی به دست می‌دهیم و در ادامه به کلیاتی که مرتبط با موضوع پژوهش است مثل نگاهی به زندگی‌نامه‌ی دو شاعر و سیر تاریخی غزل به صورت گذرا می‌پردازیم و جایگاه غزل نو را در این محدوده مشخص می‌کنیم.

در **فصل دوم**، مؤلفه‌های ادبی غزل‌های منزوی و بهمنی مورد توجه قرار می‌گیرد. (از این پس و در فصل دوم، سوم و چهارم هر فصل به دو بخش تقسیم می‌شود و مؤلفه‌های ادبی، زبانی و فکری هر شاعر به صورت جداگانه مورد بحث قرار می‌گیرد).

فصل سوم فرصتی است برای پرداختن به مؤلفه‌های زبانی شاخص در غزل‌های مورد پژوهش. در این فصل بر اساس مهم‌ترین نظریه‌ی فرمالیست‌ها یعنی برجسته‌سازی، به تحلیل غزل‌های دو شاعر پرداخته‌ایم و نشان داده‌ایم که هر شاعر به چه شیوه‌ای از برجسته‌سازی در فرآیند شعرآفرینی، تمایل بیشتری نشان می‌دهد. پس از آن مواردی مثل نوآوری‌های نحوی و واژگانی، ساختار فعل، ترکیبات و اسامی مرکب مطرح می‌شود.

فصل چهارم نگاهی است به مضامین غزل‌های منزوی و بهمنی. طبق معمول و در دو بخش جداگانه به مهم‌ترین مؤلفه‌های فکری دو شاعر از طریق بررسی مضامین شعریشان پرداخته‌ایم و از این مسیر، نوع تفکر شاعر، تنوع مضامین، نحوه‌ی حضور معشوق در غزل معاصر و مواردی از این دست مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل پنجم به نتیجه‌گیری مباحث مطرح شده می‌پردازد. در مواردی شعر منزوی و بهمنی را مقایسه می‌کند و نتایج و پیشنهادهایی را برای غزل معاصر مطرح می‌کند.

۵۰ غزلی که جامعه‌ی آماری این پایان‌نامه را تشکیل داده است، در آخرین بخش پایان‌نامه (به صورت پیوست) آورده شده است.